

SERAHSÎ'NİN MEBSÛT ADLI ESERİNİN NİKAH VE TALAK BÖLÜMLERİNDE “BÖLÜNME” KAVRAMI VE “PARÇA-BÜTÜN” İLİŞKİSİ

Ahmet AYDIN (*)

Öz

Hükümlere ulaşmada nasların yanında birçok aklî delilin etkili olduğu Hanefî doktrininin, hukukî konuların incelenmesinde önemli derecede metodolojik bir zenginliğe sahip olduğu söylenebilir. Hanefî hukukçuların hükümlere ulaşma noktasında itibara aldıkları bu metotlardan biri, bölünme (تجزی) kavramı ve parça-bütün ilişkisi ekseninde ortaya çıkmaktadır. Birtakım meseleleri bölünebilir veya bölünemez olarak niteleyen Hanefî hukukçular, bölünme kabul etmeyen hususlarda, parçanın tek başına bütünü temsil edebileceği, belli bir parçanın zikredilmesi halinde bütünüün kastedilmiş olacağı gibi birtakım ilkeler tespit etmişler ve meseleleri çözüme kavuştururken bu ilkelerden hareket etmişlerdir. Ayrıca Hanefî doktrininde, birçok hukukî meselede dikkate alınan parça-bütün (جزء-كل) ilişkisi bazı meselelerde bölünme kavramıyla bağlantılı, bazen de bağımsız olarak ele alınmıştır. Burada belirtilmelidir ki, bölünme, parça ve bütün kavramları, kelim ilminde etkili olan atomcu kavramlarla benzerlik göstermekle birlikte bu makalede zikri geçen kavramların atomcu düşüncüyle ilişkisi üzerinde durulmayacaktır. Bu makalede, üzerinde durulan husus, Hanefî hukukçuların birtakım meseleleri çözerken, sözü edilen kavramları nasıl kullandığı ve bu kavramların dayandığı ilkeler çerçevesinde meseleleri nasıl çözümlendiği olacaktır. Bu çalışmada, Serahsî'nin Mebsût adlı eseri temel alınmıştır. Onun eserinin nikah ve talâk bölümünde yer alan velâyet, talak, mahremiyet, mehir, iddet, zihâr, süt emme konuları incelememizin odağını oluşturmaktadır. Bunun yanında bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi hususunda benimsenen yaklaşımın aile hukukuyla diğer hukuk alanlarına etkisi mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölünme, Parça-Bütün, Hanafî, Nikah, Talak.

The Concept of Division and Part-Whole Relation in Marriage and Divorce Sections in Sharahsî's Mabsût

Abstract

Hanafi legal doctrine in which that rational methods are often referred in reasoning legal matters after sacred texts, has many methods of legal reasoning. The concept of division and part-whole relation are two of these rational methods and are applied in many legal arguments. Hanafi jurists categorise matters as divisible and indivisible. They regard that a

*) Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, (e-posta: ahmetaydin81@hotmail.com)

part represents whole in indivisible matters and mentioning any part of an indivisible matter is interpreted as mentioning and meaning whole of it. In Hanafî legal sources, part-whole relation is analysed with the combination of the concept of division in some legal matters and on its own in some others. We must state that although the concepts of division, part and whole are look like the atomic concepts that are used in Islamic theology, in this article the relationship of these concepts with the atomic idea will not be mentioned. The focus of this article is how the Hanafî scholars used these terms while reasoning legal matters and how they solved the legal problems using the principles based on these concepts. The main source of this article is Sharakhşî's famous book Mabsût. We will investigate some subjects (guardianship, ties of kinship, dowry, detachment period of woman, the likening of a woman to a kinswoman, wet nursing) in the marriage and the divorce sections of Sharakhşî's book. In addition to these subjects, we will compare the opinions of scholars to the concept of separation and the part-whole relation in the marriage and divorce sections with those in other legal sections.

Keywords: Separation, Part-Total, Hanafî, Marriage, Divorce.

Giriş

Farklı görüşleri barındırması açısından zengin muhtevaya sahip İslam hukuku, aynı zamanda birçok hukukî metodu ihtiva etmektedir. Hukukçular, naslarda yer almayan hükümlere ulaşmada, kıyas metodu yanında, istihsan, maslahat, örf gibi birtakım delillerden yararlanmışlar; ayrıca bazı hukukî ilke ve kuralları kendilerine rehber edinmişlerdir.

Hanefî doktrini üzerinde yaptığımız incelemelerde, birçok meselenin bölünme kavramı veya parça-bütün ilişkisi ekseninde incelendiği müşahede edilmiştir. Bölünme kavramı ekseninde yürütülen hukukî muhakemeye ilk işaret eden, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hacak olmuştur.¹ Anlaşıldığı kadarıyla Hacak, bölünme kavramı ekseninde yürütülen muhakeme metodunu atomcu anlayışın bir parçası olarak değerlendirmektedir. Belirtmek gerekir ki, bölünme kavramının atomculukla bağlantısı, bu makalenin sınırlarını aşan ileri araştırmaların konusudur.² Bu makalenin amacı, mezhep doktrininde etkili olan bu muhakeme metodu hakkında örnekler ışığında bilgi sunmaktır. Bununla birlikte, kelimelerinde atomu ifade etmek³ için yer verilen “cüz’ lâ yetecezze”⁴ veya “el-cüz’

- 1) Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, İstanbul, 2007, s. 37-38. Kelam-fıkıh ilişkisinin analizinin yapıldığı bu eserde, Hacak, kelamdaki atomcu anlayışın, fıkıh metinlerine etkisini, özellikle Hanefî doktrini üzerinden incelemiştir.
- 2) Hacak'ın çalışmasında yer verdiği bölünme kavramının cevher-araz dualizmi ekseninde ortaya çıkan bölünme olduğu; bu makalede, daha ziyade, parça-bütün ilişkisi bağlamında bölünme kavramının incelendiği söylenebilir.
- 3) İlhan Kutluer, “Cevher”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. VII, s. 452.
- 4) Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, *Bedâi'us-Sanâi' fî Tertîbi' ş-Şerâi'*, Beyrût, 1982, IV, 84; Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Kahire, 1970, IV, 32; Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, Kahire, 1966, III, 270.

ellezî lâ yetecezze”⁵ terkiplerinin Hanefî furû metinlerde, fıkıh meseleleriyle ilgili olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu terkinin içinde bulunan “cüz” ve “lâ yetecezze” kavramları⁶, Hanefî furû metinlerde aynı cümle içinde⁷, parça-bütün ilişkisi veya bölünme kavramı ekseninde birbirleriyle bağlantılı olarak yer almaktadır.

Hanefî metinlerde, bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisinin “cüz” ve “tecezzî” dışında bazı kavramlarla da ifade edildiği görülmektedir. Örneğin bölünmeyi ifade etmek üzere, “tebe’uz”⁸ kavramına yer verilmiştir. Ayrıca “cüz’-kül”⁹ ve “ba’d-kül”¹⁰ kavramları, parça-bütün ilişkisi ve bölünme kavramıyla bağlantılı olarak metinlerde yer almıştır.

Hanefî kaynaklarda, bölünme kavramı birçok kez parça-bütün ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Bu nedenle, makalede, bölünme kavramının yanında parça-bütün ilişkisine de yer verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca makalede, parça-bütün ilişkisinin bölünme kavramından bağımsız olarak yer aldığı birtakım meselelere de temas edilecektir.

İslam hukukunda, herhangi bir hükme ulaşmada, bir deliller hiyerarşisi bulunmakta ve bu noktada birçok delil ve gerekçeye yer verilmektedir. Bu çalışmada ise, Hanefî hukukçuların bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi ekseninde zikrettiği gerekçelere yer verilecek, diğer delillere genelde temas edilmeyecektir.

Bu makalede sadece Serahsî'nin eserinin temel başvuru metni olarak incelenmesinde, Mepsût'un Hanefî kaynaklar içinde geniş hacimli bir eser olmasının yanında, Serahsî'nin konuyla ilgili kavramları etkili şekilde kullanan ilk hukukçulardan olması belirleyici olmuştur. Zikredilen muhakeme metodunu incelerken, aile hukukunu seçmemizin özel bir nedeni bulunmamaktadır. Makalede yer verilen muhakeme metodunun, Hanefî doktrin-

- 5) Zeynuddîn el-Mısırî İbn Nüceym, *el Bahru'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dekâik*, Kâhire: el-Matba'attü'l-İlmiyye, 1311, I, 92; II, 276; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, I, 186.
- 6) Atomun bölünemez parça şeklindeki tarifıyla, Hanefî furû fıkıh metinlerinde birçok hususun bölünme kabul etmemesi üzerine yürütülen muhakeme arasında bir benzerlik bulunduğu söylenebilir.
- 7) Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mepsût*, Kâhire, 1324-1331, III, 137; XIX, 171; XXVII, 38; Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâd Zebîdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire alâ Muhtasari'l-Kudürî*, Dâru'l-Hayriyye, trs., II, 99; Kâsânî, *Bedâi'*, I, 96, 279; IV, 56, 95; V, 250; VI, 8; VII, 235; Ebû'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul, 1986, I, 118, 128, 232; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 459; VII, 219; Fahreddîn Osman b. Ali b. Mihsen Zeyla'î, *Tebyînu'l-Hakâyık Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Bulak, 1314, I, 339; II, 200, 204; III, 9; IV, 219; VI, 79; İbn Nüceym, *Bahr*, IV, 242; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 372; III, 264; V, 286.
- 8) Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Hanefî Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, trs., I, 596; II, 240; Serahsî, *Mepsût*, IV, 144; Zebîdî, *Cevhere*, II, 106; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 276; III, 98.
- 9) Serahsî, *Mepsût*, XIX, 171; XXVII, 38; Kâsânî, *Bedâi'*, I, 96; IV, 56; V, 250; Mergînânî, *Hidâye*, I, 232; II, 70, Zeyla'î, *Tebyîn*, II, 200; III, 9; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V, 286.
- 10) Serahsî, *Mepsût*, I, 100; VI, 91, 225; VII, 138, 141; XIX, 99; XXVI, 137; 158; XXVII, 38; Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Beyrût, 1984, II, 215, 256, 344; III, 85; Kâsânî, *Bedâi'*, I, 12-13; II, 85, 251, 276, 277, 318; Mergînânî, *Hidâye*, I, 232; II, 55; IV, 162, 169; Zeyla'î, *Tebyîn*, II, 128; 138, 200; III, 73.

de hukukun her alanında etkili olduğu söylenebilir. Makalede nadiren mukayese amacıyla, hukukun diğer alanlarından örneklere yer verilecektir.

Bu makalede, Serahsî'nin eserinin nikah ve talâk bölümünde yer alan velâyet, talak, mahremiyet, mehir, iddet, zihâr, süt emme konularına temas edilecektir. Ayrıca nikah ve talak bölümlerinde diğer mezhep görüşleri aktarılırken, onların görüşleriyle ilgili parça-bütün ilişkisine ait kavramların kullanıldığı örneklere yer verilecektir.

1. Evlendirme Yetkisinin (Velâyet) Bölünemez Oluşu

Hanefî doktrininde, evlendirme yetkisinin (velâyet), bölünmez kabul edildiği ve bu yaklaşımın bazı hükümlerde etkili olduğu görülmektedir. Küçük kızın evlendirilmesi bunlardan biridir. Buna göre, küçük kızı, anne bir kardeş veya baba bir kardeşten herhangi birinin tek başına evlendirmesi halinde, Hanefîler'e göre nikah geçerlidir. Zira evlendirme yetkisinin kaynağı olan akrabalık, bölünme kabul etmeyen bir husustur. Aynı şekilde nikah da, bölünme kabul etmez. Bölünme kabul etmeyen hususlar üzerinde bireylerin tam hakkı bulunduğundan, her şahıs tek başına bütünü temsil edecek şekilde hareket edebilmektedir. Serahsî, bu noktada velâyet yetkisini "eman verme" yetkisiyle kıyaslamıştır. Eman verme yetkisi, akrabalık gibi bölünemeyen bir husus olduğundan, Müslüman bir şahıs tek başına eman verme hakkına sahip bulunmaktadır.¹¹ Serahsî, bu konuyu daha anlaşılır kılmak üzere, bölünebilir olan hususlara örnekler vererek aradaki farka işaret etmiştir. Buna göre, bölünebilir olan (iştirak halinde bulunan) mülkiyet ve velâ¹² hakkını kullanmada, fertler tek başına hareket edemezler. Bu nedenle örneğin, efendiler, velâ veya mülkiyet sebebiyle sahip oldukları müşterek cariyenin evlendirilmesini tek başına yapamazlar; bu işlemi gerçekleştirmek için birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.¹³

Bölünme kabul etmeyen hususlarda tarafların tek başına bütünü temsil edecek şekilde hareket etmesi imkan dahilinde olduğundan; velâyet hususunda eşit seviyede bulunan iki velinin, velâyetleri altındaki bir kızı ayrı ayrı evlendirmeleri halinde hangi nikah aktinin geçerli olacağı öncelik sırasına göre belirlenecektir. Buna göre, nikahı önce gerçekleştiren kişinin yapmış olduğu akit geçerli; diğeri ise geçersiz kabul edilmektedir. Her ikisi de, nikah aktini aynı anda icra ederse, iki akit de geçersiz olur. Zira bir kadının aynı anda iki erkekle evli olması mümkün değildir. Ayrıca bu akitlerden herhangi birinin önceliği de bulunmamaktadır.¹⁴

11) Eman verme hususunda cemaatin şart olmadığı belirtilmiştir (Kâsânî, *Bedâi'*, VII, 107). Ancak kimlerin eman vereceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Serahsî, *Mebûsât*, X, 70-72; Semerkandî, *Tuhtfe*, III, 296-297; Kâsânî, *Bedâi'*, VII, 107.

12) Velâ, *âzat olmaktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağı*, şeklinde tarif edilmiştir. Şükrü Özen, "Velâ" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, C. 43, s. 11-15.

13) Serahsî, *Mebûsât*, IV, 218-219

14) Serahsî, *Mebûsât*, IV, 226. Serahsî, bu konuyu ele aldığı metinlerde bölünme kavramına yer vermemle birlikte, Hanefî hukukçulardan Mevslî, bu hükmü bölünme kavramı ekseninde izah etmiştir. Mevslî, veliliğin sebebinin akrabalık olduğunu, onun bölünemez niteliğe sahip bulunduğunu, bu açıdan, her iki velinin de bağımsız hareket edebilme yetkisinin mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bu

Evlendirme yetkisinin (velâyet) bölünemez niteliğinin belirleyici olduğu diğer bir konu, bir kadının velilerinden izin almaksızın kendisine denk olmayan biriyle evlenmesidir. Hanefî doktrininde, kadının kendisine denk olmayan biriyle evlenmesi halinde, velilerin nikah akdini fesih için dava açma yetkisi bulunmaktadır. Ancak velilerden sadece birinin böyle bir evliliğe razı olması halinde, nikah akdi sahih olmaktadır. Bu durumda, kadının nikahına rıza gösteren veliye denk veya ondan daha alt seviyede bulunan bir velinin akdi feshetmek için dava hakkı bulunmamaktadır. Ancak akde rıza göstermeyen veli, nikah akdini yapan kadına, akdi kabul eden veliden daha yakın bir konumdaysa, o, nikahı feshetmek için dava açabilir. Bu görüş, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e aittir. Onlar görüşlerini, evlendirme velâyetinin bölünemez olmasıyla gerekçelendirmişlerdir. Velâyetin bölünemez oluşunu, bölünme kabul etmeyen bir neden, yani akrabalıkla sabit olmasına bağlamışlardır. Ayrıca onlar, bölünememe hususunda, velâyet ve akrabalığı; yurarda yer verilen eman verme yetkisi ve kîsâsı talep hakkına¹⁵ kıyas etmişlerdir.

Diğer taraftan Ebû Yusuf ve Züfer'e göre, bir velinin rıza göstermesi halinde, velâyet hususunda ona denk olan diğer velinin de nikah akdini fesih için dava açma hakkı vardır.¹⁶ Ebû Yusuf ve Züfer, görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmişlerdir. Bir velinin evliliğe rıza göstererek kendi hakkını düşürmesi geçerlidir; ancak başkasının hakkını düşürmesi söz konusu olamaz. Bu, müşterek alacak meselesinde, alacaklı şahıslardan birinin borçluyu ibra etmesiyle mukayese edilebilir. Yani alacaklılardan birinin borçluyu ibra etmesi, diğer alacaklının da hakkını düşürmez. Aynı şekilde iki alacaklı, bir borçludan rehin aldıklarında, onlardan birinin rehni vermesi, diğer şahsın rehin hakkını düşürmez. Şüfa hakkında da, aynı hukukî neticeler doğmaktadır.

Serahsî'nin metinlerinde, Ebû Yusuf ve Züfer'in görüşü bölünme kavramı ekseninde eleştirilmektedir. Buna göre, velâyet hakkının tek ve bölünemez olması nedeniyle, bu hak bir kişi için düştüğünde diğerleri için de düşmüş kabul edilir. Zira diğerinin hakkının düşmediği kabul edilirse, bu durumda hakkı düşmediği kabul edilen şahıs, hakkını aldığı zaman sadece kendisinin değil; başkasının da hakkını almış olmaktadır (velâyet bölünemez kabul edildiğinden). Bu noktada, Ebû Yusuf'un meseleyi borç ilişkisine kıyas etmesi, borç bölünebilir bir husus olduğundan tenkit edilmiştir. Aynı şekilde, Ebû Yusuf'un zikrettiği rehin ve şüfa hakkının da bölünebilir hususlardan olduğu ve bu tür

---

nedence, akitlerin hangisinin geçerli olduğu, zamanda öncelik sırasına göre belirlenmektedir. Ancak her iki akit de aynı zamanda olduğunda, öncelik söz konusu olmadığından akitlerin ikisi de batıl olmaktadır (Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevslî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Thk. Ali Abdülhâmid Ebû'l-Hayr, Muhammed Vehbî Süleymân, Beyrût, 1937, III, 97).

15) Amden öldürme eyleminin neticesinde suç failine uygulanacak kîsâs davasında, velilerden birinin kîsâsı düşürmesi halinde, diğer velilerin kîsâsı talep hakkı bulunmamaktadır. Bu hükmün gerekçesi açıklanırken, kîsâsın bölünme kabul etmeyen bir niteliğe sahip olduğu üzerinde durulmuştur. (Serahsî, *Mebûsât*, XXVI, 158; Kâsânî, *Bedâi'*, VII, 247; Mergînânî, *Hidâye*, IV, 168). Diğer taraftan, diyet bölünme kabul ettiği için, diyetin ödenmesi hususunda kîsâstan farklı kurallar geçerlidir (İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, X, 228).

16) Serahsî, *Mebûsât*, V, 26.

akitlerde, taraflardan birinin hakkını düşürmesinin, diğerinin hakkının düşmesine neden olmayacağı belirtilmiştir.¹⁷

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hanefî hukukçular, velâyet yetkisinin bölünmez olduğu hususunda hem fikir olmakla birlikte,¹⁸ bölünme kavramını yorumlarken farklı meselelerde farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir.

2. Talakın Bölünemez Oluşu

Hanefî aile hukukunda, bölünmez kabul edilen hususlardan biri talaktır. Talakın bölünmez kabul edilmesinin hükümlere etkisi, özellikle talakın sayısı ile ilgilidir. Buna göre, kocanın eşine hitaben, "sen yarım talakla boşsun" demesi halinde, kadın bir talakla boş olmaktadır. Zira talak bölünme kabul etmez. Bölünme kabul etmeyen hususların bir kısmının zikredilmesi, tamamının zikredilmesi hükmündedir. Bu nedenle, kocanın eşine "üçte bir talakla boşsun", "dörtte bir talakla boşsun" sözleriyle talak, tam olarak gerçekleşir.¹⁹

Dört kadınla evli erkek, eşlerine hitaben "aranızda bir talak ortaktır", demesi halinde, her kadın tek talakla boşanmış olur. Zira bu sözle kadınların her biri çeyrek talakla boşanır. Ancak talak bölünemeyeceği için (لايتجزأ), bütün kadınlar hakkında talak tam olarak gerçekleşir. Kocanın, eşlerine hitaben "aranızda iki talak ortaktır" demesi halinde, aynı şekilde her bir kadın için tek talak geçerli olur. Zira koca, bu sözüyle her eşi yarım talakla boşanmıştır. Neticede, talak bölünemeyeceğinden, her eş, tam talakla boşanmış olur. Aynı şekilde, kocanın, eşlerine "üç talak aranızda ortaktır" demesi halinde, talakın bölünemeyeceği gereğiyle, her kadın için talak tam olarak gerçekleşir.²⁰

Talakın bölünme kabul etmeme kuralı gereği, kocanın dört eşine "aranızda beş talak ortaktır" demesi halinde, kadınların her biri iki talakla boş olur. Zira koca, "beş talak" sözüyle her kadına tam bir talak ve ayrıca çeyrek talak vermiştir. Çeyrek talaklar, talak bölünme kabul etmediği için, tam olarak kabul edilir ve her kadın iki talakla boş olur. Aynı şekilde, kocanın eşlerine hitaben "altı talak aranızda ortaktır", "yedi talak aranızda ortaktır" veya "sekiz talak aranızda ortaktır" şeklindeki sözleriyle her kadının iki kez boşanmış olduğu kabul edilir. Kocanın dört eşine hitaben "aranızda dokuz talak ortaktır" demesi halinde, her kadın üç talakla boşanmış olur. Zira bu durumda, her eş için iki talak ve çeyrek talak söylenmiştir. Çeyrek talaklar, talak bölünme kabul etmediği için tam olarak değerlendirilir ve kadınların her biri üç talakla boşanmış olurlar.²¹

17) Serahsî, *Mebûsât*, V, 26-27.

18) Zira velâyetin bölünmez niteliği ekseninde incelenen önceki iki meselede, hukukçular arasında görüş ayrılığının bulunmadığı, metinlerden anlaşılmaktadır.

19) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 139.

20) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 91.

21) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 91.

Hanefî doktrininde, bölünme kavramının istisna içeren cümlelerde etkisi ayrıca incelenmiştir: Kocanın eşine "sen yarım talak istisna üç talakla boşsun" demesi halinde, kaç talak meydana geleceği hususunda Ebû Yusuf ve Muhammed'in farklı görüşlere sahip olduğu ve onların görüşlerinin bölünme kavramı ekseninde gerekçelendirildiği görülmektedir. Ebû Yusuf, kocanın bu sözüyle iki talakın meydana geleceği görüşündedir. Çünkü talak bölünme kabul etmediği için, yarım talakı zikretmek, tam talakı zikretmek demektir. Bu durumda koca, üç talaktan bir tam talakı istisna etmiş ve kadın da iki talakla boşanmış olur. İmam Muhammed ise, talakın bölünme niteliğinin istisnada söz konusu olmadığını belirtmiştir. Buna göre, koca, üç talaktan yarım talak istisna ettiğinde, iki buçuk talakı kastetmiş olur. Diğer taraftan, talak bölünme kabul etmediği için, buçuk tam olarak değerlendirilir. Sonuç olarak, koca, "sen yarım talak istisna üç talakla boşsun" sözüyle eşini üç talakla boşamış olur.²² Bu meselede hukukçular, talakın bölünemez nitelikte olduğunu kabul etmekle birlikte, bölünme kavramının istisna içeren cümlelere etkisi hususunda farklı yaklaşımlara sahip oldukları için farklı sonuçlara ulaşmışlardır.

Hanefî doktrininde, cariyenin boşanma sayısı da, talakın bölünememe niteliği bağlamında ele alınmıştır.²³ Gerçekte, özgür kadın üç kez boşanabildiği için, ona nispetle hak ve yükümlülükleri yarı oranında²⁴ belirlenen cariyenin boşanma sayısının bir buçuk olması gerektiği; ancak talakın bölünemez niteliği nedeniyle cariyenin boşanma sayısının iki olduğu belirtilmiştir.²⁵

Boşanma sayısı hususunda, parça-bütün ilişkisine dayalı muhakeme, kocanın eşine "sen bana haramsın" sözünün değerlendirilmesinde de görülmektedir. Hanefî fakihlere göre, bu söz, kapalı bir söz olduğundan kocaya bununla neyi kastettiği sorulur: Koca bu sözüyle, boşamaya niyet ederse boşama gerçekleşir. Şayet üç talaka niyet etmişse bu da geçerli olur. Ancak iki talaka niyet ederse, Züfer dışındaki hukukçulara göre, ancak bir bâin talak gerçekleşir. Züfer ise, "sen bana haramsın" sözüyle üç talaka kıyasla iki talakın da gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Züfer, görüşünü temellendirmek için, parça-bütün ilişkisi bağlamında, iki sayısının üçün parçası olduğunu belirtmiştir.²⁶

3. Evlat Olma Özelliğinin Bölünememesi

Hanefî aile hukukunda, bölünemez kabul edilen hususlardan biri, evlat olma özelliğidir. Evlat olmanın bölünemez kabul edilmesinin hükümlere etkisi, aynı kadınla evli ol-

22) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 92.

23) Cariyenin boşanma sayısının iki olduğu hadislerde belirtilmiştir (Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebe'î el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, Delhi, 1905, Talâk 30; Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Davud*, Thk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1998, Talâk 6).

24) Bu konuya iddetle ilgili meseleler ele alınırken temas edilecektir. Bkz. Başlık *İddetle İlgili Hükümler*.

25) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 15, 39.

26) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 70.

duklarını iddia eden iki erkekten hiçbirinin iddiasının kabul edilmemesi meselesinde görülmektedir: İki erkeğin bu iddialarından²⁷ sonra, kadın bir çocuk dünyaya getirdiğinde, bu çocuk her iki erkeğe ait olur ve her ikisi çocuğun âkilesi kabul edilir. Her iki erkek, çocuğa mirasçı olur ve ondan baba mirasını alıp aralarında yarı yarıya pay ederler. Diğer taraftan çocuk, onların her birinden tam bir çocuk mirası alır. Züfer, babaların miras paylarına kıyasla çocuğun da, kendine düşen payın yarısını alması gerektiğini belirtmiştir. Züfer'in görüşüne karşı, evlat olma özelliğinin bölünemeyeceği (البنوة لا تحتل التجزي) gerekçesi ileri sürülmüştür. Bu nedenle, çocuk, her iki erkekten kendine düşen miras payını tam olarak alır. Babaların durumu ise, farklı değerlendirilir. Zira bu iki kişi, babalık iddiasını kazanamamış ve çocuğun nesebi onların ikisinden aynı şekilde sabit olmuştur. Her ikisi de çocuğun babası olduğu için, mirastan tam olarak baba payına düşen kısmı alır ve bunu yarı oranında aralarında bölüşürler.²⁸

4. Cinsel İlişkinin Mahremiyet Oluşturması

Hanefî doktrininde cinsel ilişkiye giren taraflar arasında mahremiyet oluşacağı kabul edilmektedir. Buna göre, kişinin zina yaptığı kadının annesi ve kızı, o kadınla zina yapan erkeğe haram olur.²⁹ Serahsî, bu hükmü gerekçelendirirken, diğer delillerin yanında³⁰ parça-bütün ilişkisi ekseninde izahlara yer vermektedir. Buna göre, zina eylemi neticesinde doğacak çocuk, zinayı yapan şahısların birer parçası (بعضية)³¹ olmaktadır. Bu çocuk,

27) Buna benzer diğer bir meselede, iki erkeğin bir kadının kendi hanımı olduğunu iddia ederek buna dair mahkemeye delil sunmaları halinde, birtakım ölçüler yardımıyla kadının hangisinin eşi olduğuna karar verilmektedir: Kadın bu iki kişiden birinin evinde bulunmakta ve o erkek de kadımla cinsel ilişkiye girmişse, kadın o kişinin hanımıdır. Kadın hiç birinin yanında değilse, erkeklerden hangisi daha önce evlendiğine dair delil getirirse, kadın o kişinin eşi olur. Delilleri bulunmazsa, kadının bu konudaki ifadesine göre hareket edilir. Ancak kadın bu konuda bir beyanda bulunmazsa, burada deliller eşit olduğundan kadının iki erkekle de araları ayrılır. Zira nikah akdi ortaklık kabul etmez (Serahsî, *Mebûsât*, V, 156).

28) Serahsî, *Mebûsât*, V, 156-157.

29) Hanefî doktrininde, mahremiyetin sabit olması için cinsel ilişki kurulan kadınla nikahlı olup olmamanın bir önemi bulunmamaktadır. Serahsî, bunu mahremiyetin algılanabilir bir husus olmasıyla izah etmiştir (Serahsî, *Mebûsât*, IV, 204-205). Diğer taraftan Şâfi mezhebinde, zina mahremiyet doğurmaz. Zira Şâfi hukuçular, zinanın haram bir fiil olduğunu, haram fiilin helal olan kimseleri mahrem kılamayacağını belirtmiştir. Onların görüşlerinde nikah akdinin öneme vurgu görülmektedir (Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfi'î, *Kitâbü'l-Üm*, Beyrut, trs., VII, 155; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed Ensârî, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi'l-Tâlib*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, trs., III, 148; Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Beyrut, trs., VII, 299; Şemseddîn Hafîb Muhammed b. Ahmed Kâhîrî Şirbînî, *Mugni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs., IV, 287-288).

30) Diğer deliller için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, IV, 204-205.

31) Serahsî burada "ba'diyyet" kavramını kullanırken; bazı eserlerde aynı meseleyle ilgili "cüziyyet" kavramına yer verilmiştir. Bu eserlerde, cinsel ilişkinin çocuğun dünyaya gelmesine vasıta olması nedeniyle cüziyyet sebebi olduğu (الوطء سبب الجزية بواسطة الولد) belirtilmiştir (Mergînânî, *Hidâye*, I, 192; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 220; İbn Nuceym, *Bahr*, III, 105).

anne ve babasının bir parçası olduğu gibi, anne ve babanın usulünün de parçasıdır. Sonuç olarak, zina yapan kişilerin kendi aralarında mahremiyet olduğu gibi, bu mahremiyet, kadının ana ve kızlarına, zinadan doğacak çocuğun babasının babaları ve onların çocuklarına kadar uzanır.

Hanefî hukukçularının zinanın sebep olduğu mahremiyetle ilgili parça-bütün ilişkisi ekseninde açıklamaya çalıştıkları farklı bir mesele; kişinin zina yaptığı kadını, bir kız çocuk dünyaya getiresiye kadar yanında tutması halinde, zina yapılan kadından doğacak çocukla erkek arasında doğacak mahremiyet ilişkisidir.³² Hanefîler'e göre, bu durumda, zina yapılan kadından doğan kız çocuğunun babayla evliliği haramdır.³³ Bu kız çocuğunun, babaya haram olması gerekçelendirilirken, onun tıpkı nikahlı eşten doğan çocuk gibi babasının parçası olduğu üzerinde durulmuştur. Bu noktada Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma için söylediği "o benden bir parçadır (فاطمة بضعة مني)" sözüne vurgu yapılarak³⁴, bir şeyin parçası olmanın, haramlık için uygun bir sebep oluşturduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca insanın kendisinin bütününden yararlanamadığı gibi, parçasından da yararlanamayacağı belirtilmiştir.³⁵

Hanefî hukukçular, ergen olmayan çocuklarla cinsel ilişkiye girilmesi halinde, mahremiyetin oluşup oluşmayacağı konusunu, aynı şekilde, parça-bütün ilişkisi ekseninde tartışmışlardır.

Normalde, kendi yaşlarıyla cinsel ilişkiye girilmeyen bir kız çocuğuyla cinsel ilişki halinde, Ebû Yusuf'a göre mahremiyet oluşmaktadır. Zira bu konuda cinsel ilişkiye itibar edilir. Cinsel ilişki de gerçekleşmiş olduğundan, ilişki kurulan küçük kız çocuğu da olsa, mahremiyet oluşmaktadır. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammet'e göre, bu kız çocuğuyla cinsel ilişki sebebiyle mahremiyet gerçekleşmez. Zira mahremiyetin oluşması hususunda, belirleyici olan cinsel ilişkinin bizzat kendisi değildir (ثبوت حرمة المصاهرة ليس لعين الوطاء). Mahremiyet hususunda belirleyici olan, cinsel ilişkinin bu eylemi gerçekleştiren kişilerin

32) Hanefî hukukçuların bu konuda yer verdiği metinler, Şâfiî mezhebine cevap olarak değerlendirilebilir. Zira Şâfiî hukukçular, bir erkeğin zina yaptığı kadından doğan kız çocukla evlenmesini mekruh görmekle birlikte bunun caiz olduğunu belirtmişlerdir. Onlar bu konuda, haram olan zina eyleminin mahremiyet oluşturmayaacağı gerekçesinden hareket etmişlerdir (Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, III, 148; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VII, 299; Şirbînî, *Mugni'l-Muhtâc*; IV, 287-288).

33) Buradaki tartışma, zina çocuğunun nesebi meselesiyle bir açıdan ilişkilidir. Hanefî doktrininde, zinadan doğan çocuğun nesebinin sabit olmadığı kabul edilmektedir. Bunun gerekçesi, (zina yapan kadın birçok kimseyle birlikte olabileceğinden) neseplerin karışma ihtimali ve zinanın önlenmesinin amaçlanmasıdır (kişiler, zinadan doğan çocukların neseplerinin sabit olmadığını bildikleri zaman zinadan kaçınacaklardır). Ancak nikah akdinin bulunmadığı cinsel ilişkide, nesep sabit olmamakla birlikte, kız çocuğuyla baba arasında evlilik mahremiyetinin bulunduğu kabul edilmektedir (Serahsî, *Mebûsât*, IV, 207).

34) Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhîre, 1955-1956, Fadâilu's-Sahâbe 94; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, İstanbul, 1315, Fadâilu'l-Ashâb 12.

35) Serahsî, *Mebûsât*, IV, 206-207.

parçası olacak (البعضية) bir çocuğun doğmasıdır. Kendisiyle cinsel ilişkiye girilecek yaşa ulaşmamış küçük kız çocuğunda ise, çocuk doğurma potansiyeli bulunmadığından onunla yapılan cinsel ilişki mahremiyet neticesi doğurmaz.³⁶

Mahremiyetin gerçekleşmesi için cinsel ilişkiye giren kişilerin parçası olan bir çocuğun dünyaya gelmesini itibara alan Ebû Hanîfe ve İmam Muhammet, ergen olmamakla birlikte yaşlılarıyla cinsel ilişki kurulan çağa ulaşmış kız çocuğunu farklı değerlendirmişler ve onunla cinsel ilişkiye girilmesi halinde mahremiyetin oluşacağını belirtmişlerdir. Ebû Yusuf'un görüşü de, bu yöndedir. Aslında, ergen olmayan kız çocuğunda, doğumun gerçekleşmesini sağlayan yumurta vb. cinsel nitelikler tam anlamıyla gelişmiş değildir. Bu açıdan, ergen olmayan bir kız çocuğuyla cinsel ilişkiye girmekle mahremiyetin oluşacağı görüşü sorgulanabilir. Bu hususta, Hanefî hukukçular, cinsel niteliklerin gizli hususlar olduğu ve bunlara tam olarak vakıf olunamayacağı gerekçesini ileri sürmüş ve onların yerine geçen somut bir delili dikkate almışlardır. Bu somut delil, şehvet duyulan çağa ulaşmaktır. Bu çağa ulaşmış kız çocuğu, ergen kıza kıyaslanmakta ve onunla gerçekleştirilen cinsel ilişkinin mahremiyet doğuracağı belirtilmektedir.³⁷

Cinsel ilişkinin mahremiyet doğurduğunu kabul eden Hanefî hukukçular, cinsel ilişki olmasa dahi, ona götüren birçok eylemi mahremiyet sebebi olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin, bir erkeğin kendisine mahrem olmayan bir kadını şehvetle öpmesi, ona dokunması veya cinsel organına bakması halinde, mahremiyet oluşmaktadır. Bu mahremiyet eylemi gerçekleştiren erkek ve kadın arasında kalmayıp erkeğin baba ve çocuklarına, kadının da nineleri ve torunlarına uzanır. Hukukçular, bu hükmü, nassların³⁸ yanında bazı gerekçelerle açıklamaktadırlar. Buna göre, öpme ve dokunma, cinsel ilişkiye götüren ve onun hazırlayıcısı mahiyetinde eylemlerdir. Mahremiyet hususunda ihtiyatlı hareket etmek gerektiğinden, cinsel ilişkiye götüren davranışlar, cinsel ilişki gibi değerlendirilmiştir.³⁹ Diğer taraftan bu nitelikte değerlendirilmeyen ölüyle veya kadınla arka yoldan cinsel ilişki ise, mahremiyet oluşturmamaktadır.⁴⁰

Yukarıdaki paragrafta yer verilen, erkeğin arka yoldan cinsel ilişkiye girdiği kadınla arasında mahremiyetin oluşmadığına dair görüş, kanaatimizce, incelenmesi gereken bir husustur. Aslında, kadınla arka yoldan cinsel ilişki, İmâmeyn'e göre, zina suçu olarak

36) Serahsî, *Mebûsât*, V, 148.

37) Serahsî, *Mebûsât*, V, 148.

38) Bununla ilgili hadîste, Hz. Peygamber (as), "Bir kadının cinsel organına şehvetle bakan kişinin, o kadının annesi ve kızıyla evlenmesi helal olmaz", buyurmuştur (Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru's-Selefiyye, trs., IV, 165). Ayrıca başka bir hadîste, herhangi bir kadının cinsel organına bakan kimsenin lanetlenmiş olduğu belirtilmiştir (Ebû Bekr Abdürrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Thk. Habîburrahmân Azamî, Beyrût, 1403, VII, 94).

39) Serahsî, *Mebûsât*, IV, 207-208.

40) Serahsî, *Mebûsât*, IX, 76.

değerlendirilmekte ve bu fiil nedeniyle erkeğe zina haddi tatbik edilmektedir.⁴¹ Bununla birlikte, Hanefî hukukçuların kadını arka yoldan cinsel ilişkiye giren erkekle arasında mahremiyet oluşmayacağı şeklindeki görüşü benimsemesi dikkat çekicidir. Kadına şehvetle dokunmakla dahi mahremiyetin oluşacağını savunan Hanefî hukukçuların bu yaklaşımı benimsemesinde, parça-bütün ilişkisine dayalı muhakemenin etkili olduğu aşîkârdır. Zira Hanefî doktrininde mahremiyetin oluşumu, doğrudan cinsel ilişkiyle değil; parça-bütün ilişkisi bağlamında doğacak çocuk ekseninde temellendirilmektedir. Cinsel ilişkiye götüren davranışlar, cinsle ilişkiye; cinsel ilişki de çocuğun doğumuna sebep olmaktadır. Çocuğun doğması asıl olduğundan, cinsel ilişki ve ona götüren davranışlar, mahremiyetin oluşumunda ikincil düzeyde kaldığından aynı derecede etkili kabul edilmektedir. Diğer taraftan, kadını arka yoldan cinsel ilişki ise, çocuğun doğumuna sebep olan bir eylem değildir. Bu noktada, cinsel ilişkinin bizzat kendisi belirleyici olmadığından; çocuğun doğumunda etkili olmayan bu fiille mahremiyet ilişkisi oluşmamaktadır.

5. Süt Emme Mahremiyeti

Hanefî doktrininde, parça-bütün ilişkisine dayalı muhakemenin etkili olduğu diğer bir konu, süt emme mahremiyetidir. Hukukçular, süt emme mahremiyetini parça-bütün ilişkisi ekseninde incelemiş ve bu bağlamda, süt emen çocuğun sütannenin bir parçasını oluşturan süttten gıda alması üzerinde durmuşlardır. Çocuk için gıda olacak herhangi bir yolla, örneğin süttün çocuğun burnundan veya boğazından akıtılmasıyla, süt haramlığı gerçekleşir. Zira bu şekilde süt, çocuğun midesine ulaşarak onda et ve kemiğin oluşumuna katkı sağlar. Böylece, anneden çocuğa bir parçanın geçmesi ve onun bedeninde yer alması mümkün olur. Diğer taraftan, kulağa ve idrar yoluna süttün damlatılmasıyla süt haramlığı oluşmaz. Zira kulağa damlatılan süt genze kadar gidemez, idrar yoluna damlatılan süt ise, en fazla idrar kesesine ulaşabilir ki, bu şekilde çocuk, gıda almış olmaz.⁴²

Hanefîler'e göre, süttten kesilme çağından sonra süt mahremiyeti oluşmaz. Hanefîler, bu konuda, Hz. Peygamberin (as) "emzirme mahremiyeti, eti oluşturan ve kemiği geliştiren sütle olur" şeklindeki sözlerini⁴³ delil almışlardır. Ayrıca Hanefîler, görüşlerini gerekçelendirirken, parça-bütün ilişkisi bağlamında izahlara yer vermişlerdir. Onlara göre, süt mahremiyetinin oluşabilmesi için, anne süttünün, çocukta etin oluşumuna ve kemiğin gelişimine katkı sağlaması gerekmektedir. Böylece anne süttü, çocuğun bedenine katılarak onun bir parçası haline gelmiş olur. Diğer taraftan yaşça büyük olan çocukta, anne süttü bu etkiyi gerçekleştirilmeyeceği için, ileri yaşlarda süt emmeyle süt mahremiyeti oluşmaz.⁴⁴

41) Bu konuda Ebû Hanîfe farklı düşünmektedir. Ona göre, kadını arka yoldan cinsel ilişkiye giren erkeğe zina haddi tatbik edilmez; tazîr cezası uygulanır (Serahsî, *Mebisût*, IX, 78; Kâsânî, *Bedâi'*, VII, 34; Zeylaî, *Tebyîn*, III, 180-181; İbn Nüceym, *Bahr*, V, 18).

42) Serahsî, *Mebisût*, V, 135.

43) Ebû Dâvûd, *Sünen*, Radâ'atu'l-Kebîr 9; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 287.

44) Serahsî, *Mebisût*, V, 135.

Hanefî hukukçular, büyük yaştaki çocuklarda süt mahremiyetinin oluşmayacağı hususunda aynı görüşü paylaşmakla birlikte, hangi yaşın süt mahremiyeti için sınır kabul edileceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu sınır, Ebû Hanîfe'ye göre, otuz ay; Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, iki yıl; Züfer'e göre üç yıldır. Ebû Hanîfe ayette geçen, "gebelik ve çocuğun süttten ayrılması otuz aydır" ifadesini⁴⁵ delil alarak, süt emmenin iki yıl süreceğini; ancak bir anda çocuğun süttten kesilemeyeceğini; bu nedenle, iki yıla belli bir zaman dilimi eklemenin gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, bu süre, en az gebelik müddeti olan altı aydır. Diğer taraftan Züfer, üçüncü yılın bir kısmı (altı ay) yerine; (parça-bütün ilişkisi nedeniyle) tamamının itibara alınmasının çocuk için daha uygun olacağını belirtmiş ve çocuğun süttten kesilme süresini üç yıl olarak tespit etmiştir.⁴⁶

Sütün sütannenin bir parçası olması ve bunun çocuğun bedeninde et ve kemik oluşumuna katkısı ekseninde yürütülen muhakeme; ölü kadından alınan sütün çocuğun boğazına akıtılması halinde, mahremiyetin gerçekleşeceği şeklindeki görüşte de etkili olmaktadır. Bu mahremiyet, zinanın mahremiyet oluşturmasına kıyas edilmiştir. Hanefîler'e göre, zinadan doğan çocukta zina yapan kişilerden bir parçanın bulunması, zinanın mahremiyet oluşturmasının nedenidir. Aynı şekilde, ölü kadından alınan süt de, çocuğun bedeninde bir parça oluşturacağı için, bu şekilde de, süt mahremiyeti oluşmaktadır.⁴⁷ Serahsî'yi, süt mahremiyetiyle zina mahremiyeti arasında böyle bir kıyasa sevk eden amel, anlaşıldığı kadarıyla, her iki meselede de parça-bütün ilişkisinin belirleyici olmasıdır.

6. Mehirle İlgili Hükümler

Serahsî'nin eserinde, aile hukuku içinde bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi çerçevesinde incelenen hükümlerden bir kısmı, mehirle ve onun bölünme kabul etmemesiyle ilgilidir.

a) Mehrin Miktarı

Hanefîler'e göre mehrin alt sınırı on dirhemdir. Buna göre, mehrin beş dirhem olarak belirlendiği nikah akdinde, cinsel birleşme olması veya kocanın ölümü halinde, Züfer dışındaki Hanefî hukukçulara göre, kadın on dirhem mehr almaya hak kazanır.⁴⁸ Bu hükümde istihsan delilinin itibara alındığı belirtilmiştir. Buna göre, mehr olması açısından on dirhem bölünemez. Bölünemeyen şeylerin bir parçasını zikretmek onların tamamını zikretmek şeklinde değerlendirilir. Bu tıpkı, kadının bir parçasıyla evlenmek gibidir. Bu durumda, kadının bütünüyle nikah akdi kurulmuş olmaktadır. Bu meselede de, mehr

45) 46/Ahkâf/15.

46) Serahsî, *Mebûsât*, V, 136-137.

47) Serahsî, *Mebûsât*, V, 139.

48) Züfer bu konuda kıyas deliline başvurmuştur. Kıyasa göre, koca, tıpkı şarap veya domuzun mehr olarak belirlenmesinde olduğu gibi, mehr olmaya hükûken uygun bir şey belirlememiştir. Bu nedenle, nikah akdinde adeta hiç mehr belirlenmemiş olmaktadır. Böyle olunca da, şayet koca, cinsel birleşmeden sonra kadını boşarsa, mehr belirlenmediği için, kadın emsal mehr alır. Cinsel ilişkiden önce kadının boşanması halinde ise, kadın mut'aya hak kazanır (Serahsî, *Mebûsât*, V, 81).

olarak beş dirhem söylendiğinde, on dirhem söylenmiş kabul edilir. Ve mehir olmaya hukuken uygun bir şey, yani dirhem telaffuz edildiğinden mehir geçerli olur.⁴⁹

b) Kadının Mut'a Alıp Alamayacağı

Hanefîler'e göre, cinsel ilişkiden sonra boşanan kadın, mehir alır, ancak mut'a⁵⁰ alamaz. Onlar bu görüşlerini, parça-bütün ilişkisi ekseninde gerekçelendirmişlerdir: Mut'a, mehin yarısıyla birlikte bulunmamaktadır. Yani, cinsel ilişkiden önce kocanın eşini boşaması halinde, kadın mehin yarısını almakta; ancak bu kadına mut'a verilmemektedir. Bu nedenle, mehin yarısıyla birlikte bulunmayan mut'a, mehin tamamıyla da (parça-bütün ilişkisi nedeniyle) birlikte bulunamaz.⁵¹

c) Mut'a Karşılığında Rehni Elde Tutma

Nikah yapılırken, mehir belirlenmemiş ve emsal mehir karşılığında kadın bir rehin almış olsa, bu rehin Hanefî hukukçulara göre geçerlidir. Kadın cinsel birleşmeden önce boşanırsa, onun mut'a alması gerekmektedir.⁵² Kıyas deliline göre⁵³ (bu, Ebû Yusuf'un son görüşüdür), kadının mut'a karşılığında rehni elinde tutma hakkı yoktur. İstihsan deliline göre (bu, Ebû Yusuf'un ilk görüşü ve İmam Muhammed'in görüşüdür), kadın mut'a karşılığında rehni elinde tutabilir. Bu son görüş, mut'anın emsal mehin bir parçası olduğu ekseninde gerekçelendirilmiştir.⁵⁴

d) Mehirdeki Artışlar

Hanefî doktrininde, mehir kadına teslim edilmeden önce, onda meydana gelen artışların hepsi (örneğin, hayvanın yavrusu veya ağacın meyve vermesi), mehirle birlikte kadına ait olur. Cinsel birleşme olup koca öldüğü zaman kadın bu artışların tamamına hak kazanmaktadır. Aynı şekilde, kocanın eşini cinsel birleşmeden önce boşaması halinde, mehirde meydana gelen ve ondan doğan artışlar (cariyenin çocuk doğurması, ağacın meyve vermesi gibi), tıpkı mehir gibi yarıya bölünür ve kadın bunların yarısını alır. Çünkü bu tür artışlar, mehin bir parçası hükmündedir (في حكم جزء من العين). Diğer taraftan Hanefî hukukçular, kazanç ve kira geliri gibi mehin kendisinden doğmayan artışlar hususunda farklı görüşlere sahiptir. İmâmeyn'e göre, mehin kazanç ve kira gelirleri, mehir gibi yarıya bölünürken; Ebû Hanîfe, bu gelirlerin tamamının kadına ait olduğunu belirtmiştir. Ebû Hanîfe, cinsel birleşmeden önce evliliğin sona erdirilmesine kadının sebep ol-

49) Serahsî, *Mebûsât*, V, 81.

50) Mut'a, mehir belirlenmeden nikahlanan kadının cinsel ilişki veya halvetten önce boşanması halinde, kocanın ona vereceği bir bedeli ifade etmektedir (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 349).

51) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 61-62.

52) Bkz. Dipnot 50.

53) Kıyas deliline göre, mut'a mehir-i misilden farklı ayrı bir borçtur. Bir borç için verilen rehmin, başka bir borç için rehin olamayacağı belirtilmiştir (Serahsî, *Mebûsât*, V, 85).

54) Serahsî, *Mebûsât*, V, 85.

ması halinde de, kazançların tamamının kadına verilmesi gerektiği kanaatindedir. Ancak bu durumda, Ebû Hanîfe, mehrin aslı üzerinde kadının hakkının bulunmadığını ileri sürmüştür. İmâmeyn ise, cinsel birleşmeden önce evliliğin sona erdirilmesine kadının sebep olması halinde, kadın, mehrin aslında da, kazancında da hak iddia edemez. Zira gelirler, asıl mal ile birlikte değerlendirilir. Ebû Hanîfe ise, kira geliri gibi kazancın asıl maldan farklı olduğunu belirtirken parça-bütün ilişkisine temas etmiştir: Ona göre, kazançlar, maldan doğan artışlara benzemez. Zira maldan doğan artışlar, malın parçası olduğundan aslı konumunda bulunan malın mülkiyeti onlara geçer. Diğer taraftan mehirden elde edilen kazançlar asıl maldan farklı olduğundan, asıl mal, kocaya verilse dahi kazançlar kadının olur. Ebû Hanîfe, bu meseleyi satım akdine kıyaslayarak satılan hayvanın teslimden önce doğan yavrusunun da satışı dâhil olduğunu; ancak satılan maldan elden edilen kazancın satılan mal olarak nitelendirilmediğini belirtmiştir.⁵⁵

e) Mehir Verilen Maldaki Kusur Nedeniyle Kadının Muhayyerlik Hakkı

Hanefî doktrininde, mehir olarak verilecek mal kocanın elindeyken bu malda *önemli oranda*⁵⁶ kusurun ortaya çıkması hali, çeşitli açılardan ele alınmıştır. Buna göre, mehirdaki kusur, kocanın fiiliyle gerçekleşirse, mehirdaki değişiklik nedeniyle kadın için muhayyerlik hakkı doğar. Kadın, mehri almayı tercih ederse, koca malın eksilen kısmının değerini kadına ödemek zorundadır. Bu, Zâhiru'r-rivâye'nin görüşüdür.⁵⁷ Bunun gerekçesi kocanın mehrin bir kısmını telef etmiş olmasıdır. Kocanın mehrin tamamını telef etmesi halinde tamamını ödemesi gerektiği gibi, parça-bütün ilişkisi nedeniyle, mehrin bir kısmına zarar verdiğinde de bu kısmı ödemesi gerekir.⁵⁸

7. İddetle İlgili Hükümler

Hanefî hukukçuların aile hukuku içinde bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi ekseninde inceledikleri meselelerden bir kısmı iddetle ilgilidir. Bu bağlamda karşımıza çıkan önemli ilkelerden biri, hayzın⁵⁹ bölünme kabul etmemesidir.

55) Serahsî, *Mebûsât*, V, 71-72.

56) Züfer dışındaki Hanefî hukukçulara göre, kocanın elindeyken mehirden oluşan *basit kusur* nedeniyle, kadın için muhayyerlik hakkı doğmaz. Zira basit kusur, akit icra edilirken mevcut olması halinde dahi, kadına muhayyerlik hakkı vermez. Bu nedenle, akitten sonra ve kadın mehri teslim almadan önce meydana gelen basit kusur için de, muhayyerlik hakkı sabit olmaz. Züfer ise, malın kusurlu olması nedeniyle aktin şartlarının kadının aleyhine olarak değişime uğradığını ve bunun da kadına muhayyerlik hakkı verdiğini belirtmiştir (Serahsî, *Mebûsât*, V, 74).

57) Bu meselede, Ebû Hanîfe'nin kocanın eksilen değeri ödemek zorunda olmadığı şeklinde bir görüş belirttiği nakledilmiştir. Mehri, satım akdindeki mal ile kıyaslayan Ebû Hanîfe, satılan malda teslimden önce meydana gelen kusurdan dolayı, satıcının bu kusur nedeniyle müşteriye herhangi bir şey ödemesi gerekmediğine işaret etmiştir. Buna kıyasla, mehirden artışı da kocanın ödemesi gerekmemektedir. Zâhiru'r-rivâye'de ise satım akdiyle mehir arasında fark bulunduğu belirtilmiş ve bu husus, parça-bütün ilişkisi ekseninde açıklanmıştır. Buna göre, satım akdinde satıcı, malın tamamını telef ettiğinde bu malı ödemediği gibi, bir kısmını telef etmesi halinde, aynı şekilde, ödeme yapmak zorunda değildir (Serahsî, *Mebûsât*, V, 75).

58) Serahsî, *Mebûsât*, V, 75.

59) Hanefî doktrininde iddetle ilgili meselelerde hayız kavramının ön plana çıkma nedeni; iddetle ilgili üç kuru' müddetinden bahseden ayette (2/Bakara/228), "kuru'" kavramıyla kastedilenin Hanefî hu-

Hanefîler, boşanmanın hayız müddeti içinde olması halinde, iddet hesabını hayzın bölünemez oluşu ekseninde belirlemişlerdir. Buna göre, kadının hayız halinde boşanması durumunda, içinde bulunduğu hayız, iddet müddetinden kabul edilmez. Zira boşanma hayzın içinde gerçekleşmiştir. Hayzın başlangıç anından boşanma anına kadar geçen zaman dilimi, boşanmadan önceki bir zamanı ifade ettiği için iddet müddetine dâhil edilemez. Ayrıca hayzın boşanmadan sonraki kısmı da iddetten sayılamaz. Zira bu durumda, kur' müddeti tam bir hayız olamaz ve eksik kalır. Oysa bölünme kabul etmeyen hayzın tam olarak beklenmesi gerekmektedir. Ayrıca eksik olan hayız, iddet müddetine dâhil edilirse, eksikliğin dördüncü bir hayızla tamamlanması gerekir ki, o zaman da şu problem ortaya çıkar: Dördüncü hayızla iddet tamamlanmak istenirse, hayız *bölünme* kabul etmediğinden, dördüncü hayzın bütün olarak beklenmesi gerekir.⁶⁰ Bu durumda, ayette belirtilen üç kur' müddetine riayet edilmemiş olur.

Dikkate edilirse, Hanefî doktrininde, boşanmanın gerçekleştiği ilk hayzın iddetten sayılmaması ve birinci hayızdan eksik kalan kısmın dördüncü hayızla tamamlanamaması, hayzın bölünemez kabul edilmesinin sonucudur. Hanefî doktrininde, hayzın bölünememe kuralı o kadar belirleyicidir ki, hayız müddetinin içindeki çok kısa bir anın dahi hayzın dışında kalması, hayzın noksan olmasına neden olmaktadır. Örneğin, kocanın eşine "adet olduğun zaman boşsun" demesi halinde, kadın adet olduğu anda boş olur ve boşanmanın gerçekleştiği ilk hayız, iddet müddetinden kabul edilmez. Zira boşanmanın gerçekleşme vakti, "adet olduğun zaman boşsun" sözü nedeniyle hayzın başladığı andır. Bu an, hayzın içinden bir parçadır. Ancak bu parça, hayız müddetine dâhil edilemez. Zira boşama ondan sonra gerçekleşmiştir. Bu parça, hayız müddetine dâhil olmadığı için hayız da bölünemeyeceğinden bu hayız tümüyle iddet müddeti dışında kalmaktadır. Şayet bu hayız, iddet müddetine dâhil edilir ve boşama bu hayızla gerçekleşirse, üç tam hayız vakti iddet beklenmemiş olur ki, bu da nassa aykırı kabul edilmiştir.⁶¹

Hayzın bölünmez kabul edilmesi, cariyenin hayız müddetinin tespitinde ileri sürülen gerekçelerden birini oluşturmaktadır. Birçok hükümde, köle ve cariyenin hak ve yükümlülüklerinin özgür erkek ve kadına nispetle yarı oranında belirlendiği İslam hukukunda,⁶² cariyenin iddet müddeti, hür kadınının yarı olarak tespit edilmiştir. Hür kadına nispetle, cariyenin iddeti konusunda yarı oranının mümkün olduğu durumlarda, bu kural tatbik edilir. Örneğin, hür kadının iddetinin üç ay olarak tespit edildiği durumlarda (iddetten kesilmiş olan kadının ve hayız görmeyen küçük kızın iddeti üç aydır), aylar sayı

---

kukçulara göre hayız müddeti olmasıdır. Diğer taraftan, Şâfi hukukçular "kuru" kavramıyla temizlik müddetinin kastedildiği kanaatindedir. Tarafların görüşlerini incelemek için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, VI, 13-15.

60) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 40-41.

61) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 102.

62) Örneğin köle, sadece iki kadınla evlenebilir. Cariye iki talakla boşanır (Serahsî, *Mebûsât*, V, 124). Cariyenin zina suçunu işlemesi halinde, kendisine hür kadının cezasının yarı, yani elli adet sopa vurma cezası tatbik edilir (2/Nisâ/25).

olarak yarıya bölünebildiği için, cariyenin iddeti bir buçuk ay olarak belirlenmektedir.⁶³ Diğer taraftan, hür kadının üç hayız iddet beklediği durumlarda (boşamadan sonra iddet bekleme müddeti, Hanefîler'e göre üç hayızdır), cariyenin bir buçuk hayız beklemesi gerekecektir. Ancak hayız bölünme kabul etmediği için,⁶⁴ cariyenin iddet müddeti bir buçuk hayız yerine, iki hayız olarak belirlenmiştir.⁶⁵

Kocası ölen kadının iddeti, dört ay, on gündür. Cariyenin iddeti, gün ve aylar bölünebildiği için, iki ay beş gündür. Cariyenin hamile olması halinde, onun iddeti, hür kadının hamilelik iddeti gibi, çocuğun doğumuna kadardır. Zira hamilelik müddeti yarıya bölünemez. Hamilenin iddetinde asıl olan, ana rahminin tam olarak temizlenmesidir. Bu da, çocuğun dünyaya gelmesiyle mümkün olmaktadır.⁶⁶

Hanefî mezhebinde, parça-bütün ilişkisinin boşamanın başlangıç anının belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Buna göre, koca, eşine "sen yarın boşsun" dediğinde ilk şafak anında kadın boş olmaktadır. Burada kocanın günün sonunu kastettiğini söylemesi dikkate alınmamaktadır. Zira kocanın sözüyle yarımın tamamını kastettiği, bu nedenle, günün ilk anıyla (cüz) birlikte kadının boşanmış olacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde, kocanın eşine "sen Ramazan'da boşsun" demesi halinde, hilalin görülmesiyle kadın boşanmış olmaktadır. Zira hilalin görülmesiyle, Ramazan'ın ilk parçası ortaya çıkmaktadır.⁶⁷ Bu hükümde, bütüne ait bir parçanın gerçekleşmesi, bütünün gerçekleşmesi şeklinde değerlendirilmiştir.

8. Bedenin Bir Organı veya Belli Bir Kısmını Zikrederek Boşama

Hanefî doktrininde, bedenin belli bir kısmını zikrederek yapılan boşama tasarruflarının *bölünme kavramı*; herhangi bir organın zikredilerek yapılan boşama tasarruflarının ise *parça-bütün ilişkisi* ekseninde incelendiği görülmektedir.

Serahsî, bedenin bir kısmını (örneğin, kadının yarısını boşamak) zikrederek yapılan boşamaları ele aldığı metinlerde, bölünme kabul etmeyen hususların bir kısmını zikretmenin, tamamının zikredilmesi anlamına geleceğini belirtmiştir. Müellif, aynı şekilde, nikahın "kadının yarısı veya üçte biri" gibi bir kısmına isnat edilmesi halinde nikah akdinin geçerli olacağını ileri sürmüştür.⁶⁸

63) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 16-17.

64) Hayız bölünme kabul etmediği hususuna yukarıda değinilmiştir. Bu meselede Serahsî, konuyu ele alırken "tenşîf" kavramını kullanmaktadır. Kâsânî ise, aynı kökten türeyen "tetenassuf" kavramı yanında, bölünme kavramını ifade etmek için genelde Hanefî kaynaklarda kullanılan "tecezzi" ve "mutecezzi" kavramlarıyla meseleyi incelemiştir (Kâsânî, *Bedâi'*, III, 195).

65) Hanefî hukukçularının bu konuda delil aldıkları hadis, Hz. Peygamberin (as), cariyenin boşanma sayısının iki, iddet müddetinin de iki hayız olduğunu belirten sözleridir (İbn Mâce, *Sünen*, Talâk 30; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Talâk 6).

66) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 32.

67) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 115.

68) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 90.

Hanefî hukukçular, belli bir organı zikrederek yapılan boşama tasarruflarını parça-bütün ilişkisi ekseninde ele alırken, bedenin organlarını farklı değerlendirmişler, bazı organları zikrederek yapılan boşamaları geçerli; bir kısmını ise geçersiz olarak nitelendirmişlerdir. Onlar, bu ayırmada, zikredilen organın bedenin bütününe ifade edip etmemesini temel ölçü almışlardır. Buna göre, bir erkek eşine "senin başın boştur" dediğinde kadın, boşanmış olur. Serahsî bunun gerekçesi olarak, baş kelimesinin bütün bedeni ifade ettiğine yer vermiştir. Bu bağlamda, boyun, boğaz kelimelerinin de bütün bedeni ifade ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, ruh, yüz ve kadının cinsel organını ifade eden "ferc" kelimelerinin de bütün bedeni ifade ettiği zikredilmiştir.⁶⁹

Hanefî hukukçular, bazı organların bütün bedeni ifade etmediğini ileri sürmüş ve bunların zikredilmesiyle yapılan boşamaları geçerli kabul etmemişlerdir. Örneğin kocanın eşine "elin boştur, ayağın boştur, parmağın boştur" gibi ifadeler kullanması halinde, boşama gerçekleşmez.⁷⁰ Ancak Züfer, burada zikredilen ifadeleri, parça-bütün ilişkisi ekseninde değerlendirerek, boşamanın gerçekleşeceği kanaatini belirtmiştir. Ona göre, kadının bir parçasının zikredilmesi, bütün bedenin zikredilmesi anlamına gelmektedir. Züfer, kadının eli veya ayağını zikrederek yapılan boşamaları, onun yarısı veya belli bir kısmını zikrederek yapılan boşamalara kıyaslamıştır. Nitekim Hanefî doktrininde, kadının belli bir oranının (yarısı, üçte biri, dörtte biri) boşanması halinde, tam anlamıyla boşanma gerçekleşmektedir. Zira bedenin bir kısmının zikredilmesi, boşanma hukuku açısından beden bölünme kabul etmediğinden tamamının zikredilmesi anlamına gelmektedir.⁷¹

Hanefî hukukçularının geneli, Züfer'in görüşünü eleştirirken, el, ayak, parmak gibi organların bedene tabi organlar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tabi olan bir şeyi zikretmek, aslı (kadının bedeninin tamamı) zikretmek anlamına gelmemekte, diğer taraftan, asıl olan zikredildiğinde, tabi olan da zikredilmiş olmaktadır. Diğer taraftan, Züfer'e muhalif görüş belirten diğer Hanefî hukukçular; bir beldede, el kavramıyla bedenin tamamının kasdedilmesi halinde, "elin boştur" sözüyle boşamanın gerçekleşeceğini kabul etmişlerdir.⁷²

Yukarıda yer verilen ifadeler, Hanefî hukukçuların boşanmayla ilgili hükümlerde, bedenin belli bir organının zikredilmesinin bütün bedeni ifade edip etmediği hususunda, örfü dikkate aldıklarını göstermektedir. Ayrıca onların bu hususta başka birtakım ölçülerden de yararlandıkları görülmektedir: Hanefî hukukçular, genel olarak bedenin bütününe ifade eden "baş" kavramının bazen bedenin bütününe belirtmediğine işaret etmişlerdir. Örneğin, erkeğin eşine "baş senden boştur" demesi halinde boşanma gerçekleşmez. Aynı

69) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 89-90.

70) Zihâr meselesinde de, aynı bakış açısı geçerlidir. Buna göre, koca, eşine "sen bana annemin sırtı gibisin veya karnı gibisin" demesi halinde, zihâr gerçekleşmiş olmaktadır. Burada genel kural, kadının bedenin belli bir parçasının veya bedenin tamamını ifade eden bir organın zikredilmesidir. Bu durumda, koca, kendisine helal olan eşini, kendisine mahrem olan bir kimseye benzetmiş olmakta ve zihâr yapılmış olmaktadır.

71) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 89-90.

72) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 89-90.

şekilde erkeğin elini, eşinin başına koyarak "bu organ senden boştur" demesi halinde boşanma söz konusu olmamaktadır.⁷³ Zira bunlarla bütün bedenin kastedilmediği anlaşılmaktadır.

9. Eşin Belli Bir Kısımına Kölelik Yoluyla Sahip Olma

Bedenle ilgili parça-bütün ilişkisi ekseninde yürütülen muhakeme metodu, eşlerden birinin diğer eşin belli bir kısmına mülkiyet yoluyla sahip olmasında da etkili olmaktadır.

Hanefî doktrininde, eşler arasında kölelik ve nikah ilişkisi birlikte bulunamaz. Bu nedenle, hür kadın, köle olan kocasını veya hür erkek, köle eşini satın aldığı araları ayrılır. Hanefî hukukçular, bu noktada, parça-bütün ilişkisi nedeniyle, köle eşin bütününe sahip olmakla bir kısmına sahip olma arasında fark gözetmemiştir.⁷⁴ Bu kuralın etkisi, efendisinin kızıyla evlenen mükâtep köle örneğinde de görülmektedir.

Mükâtep köle, efendisinin kızıyla evlendikten sonra, önce efendi, daha sonra köle yeterli mal bırakmadan ölür ve kölenin ölümü zifaktan önce gerçekleşirse, kadın mehir alamaz. Zira bu durumda, köle, yeterli mal bırakmadığı için hürriyete kavuşmamış; efendisi öldüğü için de, kölenin karısı, yani efendinin kızı, mirasçı olarak kölenin bir parçasına sahip olmuştur. Bu durumda, nikah ve mülkiyet ilişkisi bir arada bulunamayacağı için, aralarında boşanma gerçekleşmektedir. Bu boşanmanın nedeni, kadından kaynaklanmıştır. Zira o, kölenin bir kısmına sahip olmakla adeta kendisi nikah ilişkisini bitirmiş kabul edilir. Bu durumda, kadının mehir hakkının tamamı düşmüş olur.⁷⁵ Burada, kölenin bir kısmına sahip olmak, onun tamamına sahip olmak şeklinde değerlendirilmiştir.

10. Zihâr Kefâreti

İslam aile hukuku konularından biri olan zihârda⁷⁶, Hanefî doktrininde etkili olan parça-bütün ilişkisi ve bölünme kavramının tesiri, özellikle zihâr kefâretinin ödenmesiyle ilgili meselelerde görülmektedir.

a) Kölenin Yarısını Azat Ederek Zihâr Kefâretini İfa Etme

Hanefî hukukçular, köle azadının bölünmezliği hususunda farklı görüşlere sahiptir. Ebû Hanîfe'ye göre, köle azat etme bölünebilir bir tasarruf iken; İmâmeyn, köle azadının bölünme kabul etmediği kanaatindedir. Bu görüş ayrılığı; özellikle zihâr kefâretinde kölenin yarısının azat edilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Serahsî, kölenin yarısının azat edilmesi tasarrufunu, kölenin tek kişinin mülkiyetinde veya ortak mülkiyette olmasına göre ayrı ayrı incelemiştir.⁷⁷

73) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 89-90.

74) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 88.

75) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 56.

76) Zihâr, kocanın karısını annesine veya dinen nikahı düşmeyecek yakınlarına benzetmesi anlamında *fıkhî terim* olarak tarif edilmektedir (Ahmet Yaman, "Zihâr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, C. XXXIV, s. 387).

77) Serahsî, *Mebûsât*, VII, 7.

Ebû Hanîfe'ye göre, köleye sahip olan ortaklardan biri, zıhâr kefâreti nedeniyle, köledeki payını özgür kıldıktan sonra diğer ortağın payını ödeyip kölenin kalan kısmını özgür kılsa, yine de kefâreti yerine getirmiş olmaz. Zira ona göre, hürriyete kavuşturma bölünebilir olduğundan, kölenin yarısının azat edilmesi halinde, kölenin bir kısmı hürriyete kavuşur; ancak onun sadece yarısını özgür kılmakla kefâret gerçekleşmez. Kölenin yarısını özgür kılan kişi, daha sonra, onun diğer yarısını ortağından satın aldığı anda ise, kölenin bir kısmına sahip olur. Zira diğer kısmı, kendi tasarrufuyla önceden hürriyete kavuşmuştur. Bu durumda kölenin satın alınan diğer yarısını da hürriyete kavuşturmak, gerçekte, köleyi çalışıp ödeme borcundan onu kurtarmak anlamına gelir, yani bu köleyi özgür kılmak değildir. Zira kölenin bir kısmını özgür kılan kişi, kölenin diğer yarısını satın aldığı anda, onun diğer yarısını satın alırken ödediği parayı kölenin çalışarak kendisine ödemesine hak kazanan kişi konumuna gelir.⁷⁸

Hürriyete kavuşturma tasarrufunun bölünme kabul etmediği gerekçesiyle, kölenin bir kısmının özgür kılınması halinde, kölenin tamamının özgür kılınmış olacağı görüşünü savunan İmâmeyn, yukarıdaki meselede, kefâretin ifa edilip edilmediğini iki açıdan incelemişlerdir: Özgür kılan kişi, zengin olması halinde, kölenin diğer kısmına sahip olan ortağın payını öder. Bu durumda kölenin çalışıp ödeme borcu kalmaz ve bu tasarruf, bedelsiz özgür kılma hükmünde değerlendirilerek kefâret geçerli olur. Diğer taraftan, özgür kılan kişi fakir ise, köle çalışıp diğer ortağın payını ödemek zorunda kalacağından, bu tasarruf, bedelli hürriyete kavuşturma olarak değerlendirilir ve kefâret ifa edilmemiş olur.⁷⁹

Kölenin tümü bir kişiye ait olduğunda, efendi kefârete karşılık kölenin yarısını özgür kılsa, İmâmeyn'e göre, özgür kılma bölünme kabul etmediği için, çalışıp ödeme borcu olmaksızın köle özgür kılınmış ve kefâret gerçekleşmiş olur. Ebû Hanîfe ise, özgür kılmayı bölünebilir bir husus olarak gördüğünden bu işlem, kıyas deliline göre caiz değilken; istihsana göre caizdir.⁸⁰

Köle azadının bölünmezliği hususundaki görüş ayrılığı, efendinin kölesinin yarısını özgür kıldıktan sonra eşiyile cinsel ilişkiye girmesi halinde doğacak hukukî neticelerde etkili olmaktadır. Buna göre, kölesinin yarısını azat eden kişi, eşiyile cinsel ilişkiye girdikten sonra, kölesinin diğer yarısını azat ederse, Ebû Hanîfe'ye göre kefâret gerçekleşmiş olmaz. Ona göre, azat etme bölünebildiğinden, kölenin bir kısmının azat edilmesi halinde bu azat gerçekleşir. Bundan sonra cinsel ilişkiye girilirse, bu eylem, köle tamamen azat edilmeden gerçekleştiği için kefâret ifa edilmemiş olur. Diğer taraftan İmâmeyn'e göre, köle azadı bölünemez bir tasarruf olduğundan kefâretin ifası gerçekleşir.⁸¹

78) Serahsî, *Mebûsât*, VII, 7.

79) Serahsî, *Mebûsât*, VII, 7.

80) Serahsî, *Mebûsât*, VII, 7-8.

81) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 225.

b) Cariyenin Karnındaki Cenini Azat Ederek Zihâr Kefâretini İfâ Etme

Zihâr kefâretinde parça-bütün ilişkisinin etkili olduğu önemli bir mesele, cariyenin karnındaki cenini özgür kılarak zihâr kefâretinin ödenip ödenmeyeceğidir. Hanefî hukukçulara göre, cenin annenin parçası olduğundan ana karnındaki cenini özgür kılmakla zihâr kefâreti ifa edilemez.⁸² Zira hürriyete kavuşturma tasarrufunda, kölenin her açıdan bağımsız insan olması gerekir ki, ceninin anneden ayrı bağımsız varlığı bulunmadığından bu mümkün değildir. Diğer taraftan karnında cenin bulunan annenin özgür kılınması halinde, cenin, annenin parçası olduğu için anneyle birlikte özgür olur. Burada ceninin konumu, annenin el ve ayağı gibi organlarına kıyas edilmekte ve bu organlar istisna edilerek bir özgür kılma olmayacağı gibi, cenin istisna edilerek özgür kılmanın gerçekleşmeyeceği belirtilmektedir.⁸³

c) Zihâr Kefâretini Yemek Yedirme veya Temlik Yoluyla İfa Etme

İslam hukukunda zihâr kefâretinin ifa seçeneklerinden biri altmış fakirin doyurulmasıdır. Hanefî mezhebinde, zihâr kefâretinin bu türü, fakirlere yemek yedirme veya onlara gıda miktarının temlik edilmesiyle (fakirin mülkiyetine geçirilmesi) gerçekleştirilebilir. Zira ayette⁸⁴ geçen yedirme (اطعام) kavramı, temlikin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Nitekim gıda maddesine sahip olan kişi, onu yiyerek tüketebildiği gibi başka ihtiyacı için de kullanabilir.⁸⁵ Temlik kavramıyla it'âm kavramı arasında kurulan parça-bütün ilişkisi nedeniyle, Hanefîler zihâr kefâretinde altmış fakiri doyurma seçeneğinin, belirtildiği üzere, iki şekilde de uygulanacağı neticesine varmışlardır.

11. Diğer Mezheplerin Görüşlerini Aktarırken Bölünme Kavramı ve Parça-Bütün İlişkisine Yer Verilmesi

Serahsî, diğer mezheplerin görüşlerini, zaman zaman parça-bütün ilişkisine ait kavramlarla aktarmaktadır. Örneğin, Şâfiî mezhebinde, bir kadının oğlunun o kadını evlendirme velayeti söz konusu değildir. Şâfiî mezhebine ait eserlerde bu hükmün gerekçesi olarak, çocuğun asabeden olmaması⁸⁶ ve annesiyle arasındaki evlatlık ilişkisine (البنوة) yer verilmiştir.⁸⁷ Serahsî ise, Şâfiî mezhebinin görüşünü açıklarken, annenin kendisini ev-

82) Ceninin anneden bir parça olması, Hanefî mezhebinde, başka bir meseleyle ilgili varılan hükme temel oluşturmuştur. Buna göre, bir erkek, mehir olarak cariye vererek nikah akdi kurarken cariyenin karnındaki cenini istisna ederse, bu istisna geçerli olmaz. Bunun sonucu olarak, cariye ve cenin kadına ait olur. Zira cenin annenin bir parçasıdır. Annenin tek başına zikredilmesi onu da kapsamına almaktadır. Ceninin istisna edilmesi fasit bir şart hükmündedir. Nikah akdi fasit şarta uygun olmadığından, zikredilen istisna yok hükmünde kabul edilir. Kişi sanki hiç istisna yapmamış gibi değerlendirilir (Kâsânî, *Bedâi'*, II, 287).

83) Serahsî, *Mebûât*, VII, 8.

84) 58/Mücâdele/4.

85) Serahsî, *Mebûât*, VII, 15.

86) Şâfiî, *Üm*, V, 14; Şirbînî, *Mugni'l-Muhtâc*, IV, 250; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VI, 233.

87) Şirbînî, *Mugni'l-Muhtâc*, IV, 250; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VI, 233.

lendirme yetkisi olmadığı gibi, oğlunun da annenin parçası (cüz') olduğundan onu evlendirme velayetinin⁸⁸ bulunmadığını belirtmektedir. Aslında aynı hususlar ifade edilirken, bu konuyu ele alan Şâfiî eserlerde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, "cüz'" kavramına yer verilmezken; Serahsî, mezhebinin birçok görüşünde olduğu gibi, meseleyi parça-bütün ilişkisi ekseninde izah etmiştir.⁸⁹ Diğer taraftan, bu mesele ışığında Şâfiî mezhebinde parça-bütün ilişkisi ve bölünme kavramına yer verilmediği şeklinde bir kanaate varılmamalıdır. Zira Şâfiî hukukçular, boşanma hukukunda bazı meseleleri bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi ekseninde incelemişlerdir.⁹⁰

12. Hukukun Diğer Alanlarında Bölünme Kavramı ve Parça-Bütün İlişkisi

Bu başlık altında, talâk ve nikah bölümlerinde bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisiyle ilgili yaklaşımın hukukun diğer alanlarında da mevcut olup olmadığı, Serahsî dışındaki Hanefî eserlerden de yararlanarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu noktada, makalede yer alan bütün meseleleri incelemek imkan dâhilinde olmadığından, sadece talâk bölümünde bedenün bir kısmı veya belli bir organın zikredilmesiyle ilgili yaklaşım, hukukun diğer alanlarında bu hususta kabul edilen kurullarla mukayese edilecektir.

Yukarıda yer verildiği üzere⁹¹, Serahsî, bedenün belli bir oranını zikrederek yapılan boşamaların tam bir boşama olacağını belirtmiştir.⁹² Bu yaklaşımın kefâlet ve köle azadı konularında da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Serahsî, boşanma ve köle azadında olduğu gibi, kişinin başına, boynuna, yüzüne kefil olmanın şahsa tam anlamıyla kefil olma anlamına geleceğini belirtmiştir. Ayrıca müellif, kişinin ayağına veya eline kefil olmanın şahsa kefalet anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir ki, bu, onun boşanma konusundaki görüşüyle benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan, Serahsî, bir kişinin yarısına veya bir kısmına kefil olmakla da şahsa kefil olmanın gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu hususu açıklarken, boşanma konusunda olduğu gibi, şahsa kefâlette kişinin bölünmez bir bütün olduğunu (النفس واحدة في الكفالة لا تتجزأ), bölünemez olan sevlerin bir kısmını zikretmenin bütünü zikretmek anlamına geldiğini belirtmiş (ذكر جزء ما لا يتجزأ كذكر كله), bu nedenle bir kimsenin belli bir kısmına kefil olan şahsın onun bütününe kefil olacağını ifade etmiştir.⁹³

Serahsî'nin boşama, azat ve kefalet konularında bedenün belli organlarını boşamayı, bu organların *vücudun bütününi* ifade edip etmemesi, yani parça-bütün ilişkisi açısından

88) Oğul, asabeden olmadığı müddetçe bu hüküm geçerlidir. Örneğin, oğlun babası, amca kızıyla evlenmişse, (yani oğlun annesi, oğlun babasının amca kızı ise), bu durumda oğul da, asabeden sayılacağı için annesini evlendirme yetkisi söz konusu olmaktadır (Serahsî, *Mebûsât*, IV, 220).

89) Serahsî, *Mebûsât*, IV, 220.

90) Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, III, 284; 290-291; Şirbînî, *Mugni'l-Muhtâc*, III, 291-292; 298-301; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, VI, 463-465; 470.

91) Bkz. Başlık *Bedenün Bir Organı veya Belli Bir Kısmını Zikrederek Boşama*.

92) Serahsî, *Mebûsât*, VI, 89-90.

93) Serahsî, *Mebûsât*, XIX, 171.

ele aldığı; bedeninin belli bir oranına kefil olma veya belli bir oranını boşama veya azat etme meselelerini ise, *bölünme kavramı* ekseninde incelediğini görmekteyiz. Serahsî dı-şındaki Hanefî hukukçular da aynı yaklaşımı benimsemiştir.⁹⁴ Diğer taraftan, bölünme ve parça-bütün ilişkisi konusunda diğer Hanefî eserlerde, Serahsî'nin metinlerinden farklı görüşlere yer verildiği olmuştur. Örneğin Serahsî, kocanın eşine “elin boştur” veya “ayağın boştur” demesi halinde, boşamanın gerçekleşmeyeceği görüşünü aktarıırken⁹⁵; bazı Hanefî eserlerde, bu sözlerle bütün bedeninin kastedilmesi halinde boşamanın gerçekleşeceği görüşüne yer verilmiştir.⁹⁶

Boşanma hukukuyla kıyaslandığında, hukukun diğer alanlarında bölünme kavramına farklı yaklaşımı satış akdinde görmekteyiz. Buna göre, boşama tasarrufunda benimsenen bedeninin bölünmezliğinin aksine, satış akdinde bedeninin bölünebilir olduğu belirtilmiş ve kölenin bedeninin bir kısmının satışa konu olabileceği kabul edilmiştir.⁹⁷ Bu, hukukçuların bedeninin bölünemez olduğu hususunda farklı alanlarda farklı görüşlere sahip olduğunu göstermektedir. Bölünme kavramı hakkında farklı yaklaşımlarla ilgili son olarak, diğer Hanefî hukukçulardan farklı şekilde, Ebû Hanîfe'nin azat etme tasarrufunu bölünebilir kabul ettiğini belirtebiliriz.⁹⁸

SONUÇ

İslam hukukçuları karşılaştıkları meseleleri çözüme kavuştururken öncelikle nasslardan yararlanmış, nasslarda yer almayan meselelerin çözümü için diğer delilleri kullanmışlardır. Meselelerin çözüme kavuşturulmasında nassların dışında hukukçulara ışık tutan delil ve metotların önemli bir kısmı usul eserlerinde yer almakla birlikte, furû fıkhında son derece etkili olduğu halde usul eserlerinde değinilmeyen bazı delil ve metotların bulunduğu bilinmektedir.⁹⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, furû eserlerde meselelerin çözümünde etkili olan bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi bu metotlardan biridir.

Makalede, Hanefî mezhebinin nikah ve talak bölümünde Serahsî'nin eseri ekseninde incelenen bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisinin hukukun diğer alanlarında, hatta

94) Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 7-8; Zeylaî, *Tebyîn*, II, 200; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 166.

95) Serahsî'nin zina isnadı suçuyla ilgili metinlerde de, boşanma hukukuna benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Örneğin, Serahsî, bir kadına “senin cinsel organın (ferc) zina etti” şeklinde hitap eden şahsa had cezası uygulanacağını “elin zina etti” veya “ayağın zina etti” diyen şahsa ise, zina isnadı suçu nedeniyle had uygulanmayacağını belirtmiştir. Zira fercin bütün bedeni ifade ettiği ve onunla zina suçunun gerçekleştiği belirtilmiştir. Diğer organlar ise bu şekilde değerlendirilmemektedir (Serahsî, *Mebûsât*, IX, 121).

96) Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd Bâbertî, *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*, Kahire, 1970, IV, 16; İbn Nüceym, *Bahr*, III, 282.

97) Mergînânî, *Hidâye*, II, 55; Zeylaî, *Tebyîn*, II, 200; Bâbertî, *İnâye*, IV, 459.

98) Serahsî, *Mebûsât*, VII, 7; Kâsânî, *Bedâi'*, IV, 56. Bu konuya yukarıda temas edilmiştir. Bkz. Başlık *Kölenin Yarisını Azat Ederek Zihâr Kefâretini İfa Etme*.

99) Buna örnek olarak, Dönmez, furû eserlerde önemli yer tutan örfün kavramsal çerçevesi ve şer'î deliller arasındaki yerini belirlemek için çaba harcanmadığı, klasik dönem usul eserlerinde bu konuya yer verilmediğini belirtmiştir (İ. Kafi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, İstanbul, 2014, s. 374-378).

diğer mezheplerde de (Örneğin, boşanma hukukunda Şâfiî hukukçuların da bu metotları kullandığına makalede temas edilmiştir) etkili olduğu görülmektedir. Bu metotların furû fıkhıta hükümlere varmada bu denli etkili olmasının nedenleri ve arka planının tespiti için daha ileri araştırmalara ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bölünme kavramının fıkha etkisine ilk değinen Hacak, özellikle Hanefî doktrininde kelimadaki atomculuk anlayışının tesirine dikkat çekmiştir. Bölünme ve parça-bütün ilişkisiyle bağlantılı kavramlar atomcu terimlerle benzerlik göstermekle birlikte, makalede incelenen bölünme kavramının daha ziyade parça-bütün ilişkisi bağlamında eserlerde yer aldığı ileri sürülebilir.

Hanefî mezhebinde, hukukun bir alanında bölünebilir kabul edilen hususlar, farklı bir alanda bölünemez olarak nitelendirilebilmektedir. Bunun yanında, hukukçuların belli hususların bölünebilirliği noktasında farklı yaklaşımları, ulaşılan hükümlerde de farklılıklara neden olmuştur. Bu bağlamda, birtakım hususların bölünebilirliği noktasında neyin ölçü alındığı tespit edilememekle birlikte, farklı yaklaşımların hukukî muhtevaya zenginlik kattığı söylenebilir.

Hanefî doktrininde, bölünme kavramı ve parça-bütün ilişkisi ekseninde birtakım kuralların ön plana çıktığı ve hükümlerin tespitinde etkili olduğu veya nasların yanında ek gerekçe olarak zikredildiği görülmektedir. Örneğin, bölünme kabul etmeyen hususlarda "parçanın bütünden ayrılamaması", "her parçanın bütünü tek başına temsil edebilmesi", "parçanın zikredilmesi halinde bütünün kastedildiğinin kabul edilmesi" bu kurallardandır. Hanefî mezhebi ekseninde incelediğimiz bu kavram ve ilkeler ışığında yürütülen muhakemenin, İslam hukukuna özgü ve onun metodik zenginliğini yansıtan bir mahiyete sahip olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Thk. Habîburrahmân Azamî, Beyrût, 1403.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd, *el-Înâye Şerhu'l-Hidâye*, Kahire: Matbaa-tü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1970
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'us-Sahîh*, İstanbul, 1315.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (I-III), Beyrüt, trs.
- Dönmez, İ. Kafi, *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, İstanbul, 2014.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Davud*, Thk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1998.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed Ensârî, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Beyrüt, 2000.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.

- Hacak, Hasan, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, İstanbul, 2007
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Beyrut, trs.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer *Reddü'l-Muhtâr*, Kahire, 1996.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, Thk. Muhammed Avvâme, Bombay, trs.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd, *Fethu'l-Kadîr*, Kahire, 1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebe'î el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Delhi, 1905.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn el-Mısrî, *el Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Kâhire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1311
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi'us-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrût, 1982.
- Kutluer, İlhan, “*Cevher*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.VII, s. 452.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedâ*, İstanbul, trs.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Thk. Ali Abdülhâmid Ebü'l-Hayr, Muhammed Vehbî Süleymân, Beyrût, 1937
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire, 1955-1956.
- Özen, Şükrü, “*Velâ*” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, C. 43, s. 11-15.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Beyrût, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, Kâhire, 1324-1331.
- Şâfi'î, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfi'î, *Kitâbü'l-Üm*, Beyrut, trs.
- Şirbînî, Şemseddîn Hatîb Muhammed b. Ahmed Kâhîrî, *Mugni'l-muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut, trs.
- Yaman, Ahmet, “*Zihâr*”, *DİA*, XXXIV, 387.
- Zebîdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, Dâru'l-Hayriyye, trs.
- Zeyla'î, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyînu'l-Hakâyık Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Bulak, 1314.